

Тема 2. Цивілізації Стародавнього Сходу (3 тис.–600 рр. до н. е.)

План

1. Від кам'яного віку до епохи металу: культура, мислення та релігія.
2. Перші аграрні цивілізації.
3. Суспільство, торгівля, економіка.

1. Від кам'яного віку до епохи металу: культура, мислення та релігія

Під час **неоліту** покращилися технологічні здібності. Знаряддя, винайдені в палеоліті, удосконалювалися, з'являлися нові. Дедалі ширше поширилися ремесла **гончарство та ткацтво**.

У кількох місцях протягом 3000-х років до н. е. винайдення **колеса**, що дозволило будувати вози, тачки та колісниці, спричинило революцію в транспорті та війні.

Такі інструменти, як **мотики та плуг**, підвищували ефективність праці та продуктивність сільського господарства.

Ближче до кінця неоліту кілька суспільств навчилися техніці **металургії** (добування металу із сирової руди) і **металообробки** (формування металу в інструменти). **Масштабна металургія** почалася на Близькому Сході та в Китаї між 4000 і 3000 роками до н. е. В обох місцях ковалі змішували **мідь і олово**, щоб створити сплав **бронзи**, міцний і універсальний матеріал для виготовлення інструментів.

У міру того, як металургія поширювалася як через культурне поширення, так і через незалежні інновації, епоха **неоліту** поступила місцем **бронзовому віку** (приблизно 3500–1200 рр. до н. е.).

З розвитком **заліза**, металу ще більшої міцності та корисності, бронзовий вік завершився.

Ще одним нововведенням, пов'язаним з переходом до цивілізації, є **писемність**. Стародавні суспільства розвинули багаті усні традиції, але письмове слово дозволяло людям вести записи та передавати знання й

інформацію ефективніше, ніж раніше. Можливо, найдавніша форма писемності була розроблена на Близькому Сході **шумерами** між 3500 і 3000 роками до н. е. (клиноподібні символи були втиснуті в глиняні таблички), за ними пішли єгиптяни близько 3000 р. до н. е., люди річки Інд близько 2200 р. до н. е. і китайці до 2000 р. до н. е. Декілька культур, у тому числі інків, досягли цивілізованого стану без писемності, але це траплялося рідко.

В Андах жодної форми писемності не виникло лише після завоювання Іспанією інків у 1500-х рр. нашої ери. Натомість там виникла форма ведення записів, відома як кіпу, або **«вузли, що говорять»**, за допомогою яких інформація була представлена вузлами, зав'язаними нитками, з додатковим сенсом, доданим різними комбінаціями кольорів.

У цей період з'являються перші літературні твори. Серед найдавніших у світі – **Месопотамський епос про Гільгамеша**, складений близько 1800 р. до н. е., але заснований на шумерських поемах, датованих до 2000 р. до н. е. Епос є вигаданою розповіддю про справжнього короля з міста-держави Урук. Гнобителя свого народу, Гільгамеша відправляють боги на серію квестів, щоб спокутувати свою провину. Він шукає таємницю безсмертя і зрештою здобуває мудрість.

Єгипетська «Книга мертвих» описує суд над душами після смерті та дає поради читачам, як забезпечити щасливе загробне життя. Це передбачає не лише хорошу поведінку, а й належну муміфікацію та поховання останків.

Індійська «Рігведа» – збірка ведичних гімнів, складених на санскриті між 1700 і 1100 роками до н. е., – один із найдавніших індуїстських священних текстів.

Від ранніх греків, близько 850 р. до н. е., походять **Гомерівські епоси «Іліада» й «Одіссея»**. Перший – це белетризована розповідь про Троянську війну (бл. 1250 р. до н. е.), доповнена ролями грецьких богів, тоді як друга описує пригоди воїна Одіссея, коли він повертається додому з війни.

Релігійні обряди ставали все більш складними. **Шаманізм**, віра, яку схвалювали більшість мисливців-здобувачів їжі, менш подобався осілим суспільствам неоліту та бронзового віку. Шанування предків залишалось поширеним, і землероби також звернулися до **політеїзму, поклоніння багатьом богам**, часто організованим у складні формалізовані пантеони (шумерсько-вавилонські та єгипетські боги Близького Сходу, олімпійські божества, яким поклонялися греки (і запозиченими римлянами), ведичних богів стародавньої Індії та «небесної бюрократії», шанованої в Китаї). Було споруджено **постійні місця поклоніння та ритуалу**, такі як кургани, мегаліти

(стійкі камені, у тому числі знаменитий англійський Стоунхендж, датований 3000-ми роками), святині та храми.

На Близькому Сході євреї, які з'явилися приблизно в 2000 р. до н.е., породили **першу велику монотеїстичну релігію – юдаїзм**. Відповідно до юдейської традиції, євреї за часів Авраама уклали угоду як обраний народ бога Єгови. Євреї мігрували до Єгипту приблизно в 1700 р. до н. е., були поневолені, а потім втекли під проводом Мойсея приблизно в 1300–1200 рр. до н. е. Мойсей привів євреїв до «землі обітованої» Ханаану (сучасний Ізраїль) і, як кажуть, передав десять заповідей і **Тору** («вчення»), перші п'ять книг **Танаху**, або єврейського писання. Близько 1000 р. до н. е. євреї отримали свою батьківщину в Ізраїлі, але пізніше були вигнані звідти сусідніми народами через 500 років. Формалізація самого юдаїзму не буде завершена до 500-х і 400-х років до н. е.

З інших нових релігій, що з'явилися в цю епоху, найвпливовішими були **ведизм**, попередник **індуїзму**. Вважається, що ведизм, політеїстичну віру, принесли до Індії індоєвропейські загарбники приблизно в 1500 р. до н. е. Найдавнішим і найвідомішим з її писань є **Рігведа**. Ведизм встановив жорстку кастову систему, яка пізніше була прийнята індуїзмом. На вершині були священики-вчені, які називалися **брахманами**, за ними йшли воїни та політичні правителі, потім торговці, селяни та ремісники, і, нарешті, нижчі класи, включаючи слуг і робітників. Ведизм вчив, що всі істоти мають душу, яка прагне возз'єднатися зі Світовою Душею (Брахманом). Приблизно після 700 року до н. е. влада брахманів була поставлена під сумнів новими ідеями, які зрештою породили **індуїзм і буддизм**.

Витоки **зороастризму** важко розкрити, оскільки дата народження його засновника, Зороастра, датується 1700-500 рр. до н. е. Більшість вірить, що Зороастр жив близько 1000 р. до н. е., ймовірно, у східному Ірані. Зороастрійське священне писання, **Авеста**, складалося протягом багатьох століть, і ця релігія стала основною вірою в Персії в 500-х роках до н. е. Кажуть, що добрі справи віруючих допомагають Ахура Мазді в його космічній боротьбі зі злим духом хаосу, Ахріманом. Було передбачено кінець часу суду з обіцянням загробного життя тим, хто буде визнаний гідним. Незважаючи на те, що сьогодні він підтримується лише кількома послідовниками — сектою парсі в деяких частинах Ірану, Пакистану та Індії, — **зороастризм** впливав на значну частину Близького Сходу протягом століть, і вважається, що багато його основних елементів потрапили в юдаїку та християнські доктрини в міру їх розвитку.

З найдавніших часів люди створювали **мистецтво та культуру** як для індивідуального задоволення, так і для суспільних цілей. Цивілізовані суспільства створювали твори більшої складності та витонченості. Значна частина мистецтва та архітектури стародавнього світу служила політичним

цілям – справляти враження на населення та іноземних гостей величчю правлячої еліти – або релігійним цілям.

Найбільше виділяються твори **монументальної архітектури**, що потребувало величезних затрат засобів і праці. Мотиваціями для цих грандіозних проектів є релігія, оборона, розваги та публічна демонстрація політичної влади. Приклади цієї епохи включають **гробниці**, такі як єгипетські піраміди, храми, такі як зикурати Месопотамії та платформені кургани, споруджені ольмеками, і Вавилонський палац. Вони також включають міські стіни, асфальтовані вулиці та дороги, а також каналізаційні та водопровідні системи, такі як ті, що знаходяться в **Мохенджо-Даро та Харалпі**. Усі міста є продуктом міського планування, хоча деякі плануються ретельніше, ніж інші.

2. Перші аграрні цивілізації

Вважається, що перші цивілізації виникли приблизно 5500 – 5000 років тому.

Тим не менш, більшість погоджується, що цивілізовані суспільства (на відміну від варварських або примітивних) мають певні основні спільні риси, включаючи більшість, якщо не всі з наступного:

- Економічна система
- Уряд
- Соціальна система
- Моральна чи етична система переконань
- Інтелектуальна традиція
- Досить високий рівень технологічних здібностей

Основні/основоположні цивілізації та перші держави

Між 3500 і 2000 роками до н. е. річкові системи на Близькому Сході, в Індії та Китаї дали початок найдавнішим цивілізаціям світу: **Месопотамії, Єгипту, долині річки Інд і Китаю Шан**.

Ці цивілізації, а також **ольмеки та чавін (майя та ацтеки)**, дві цивілізації, що виникли в Америці між 1200 і 850 рр. до н. е., вважаються основними або основоположними цивілізаціями.

Перші держави та імперії (держави, які розширювалися шляхом військових завоювань) виникли в цих **основних/основоположних цивілізаціях**.

Деякі народи, хоч і не мали розвинутих держав, виконували роль сполучників між цивілізаціями. Наприклад, такими були **Нубія** (на південь від Єгипту) з 3000 до 1500 (час, коли вона була завойована Єгиптом) до н. е., пов'язана через торгівлю Єгипту з Африкою на південь від Сахари.

У Середземномор'ї **мінойська цивілізація**, яка поклонялася бикам, сформувалася на острові Крит між 2000 і 1450 роками до н. е., вплинувши на греків, які пізніше з'явилися поблизу. Більш прямими предками греків були мікенці, які досягли свого піку між 1600 і 1200 роками до н. е. і воював у реальній версії Троянської війни (бл. 1250 р. до н. е.), увічненої в гомерівських епосах («Іліада» та «Одіссея»). Грецька культура стала більш згуртованою між 1100-ми і 500-ми роками до н. е.

В Італії традиційно кажуть, що **місто Рим** було засноване в 753 році до н. е.

Також варто відзначити **фінікійців**, морську культуру, яка широко торгувала та колонізувала Середземномор'я між 1550 і 300 роками до н. е. Їх основною спадщиною є **алфавіт, письмове письмо**, у якому кожен знак представляє звук, а не поняття чи об'єкт, і який був прийнятий у змінній формі євреями, греками та римлянами. Алфавіт представляв звуки, а не поняття, і дозволяв утворювати будь-яке слово з невеликого набору символів, які легко запам'ятовувалися.

Скотарі-переселенці

Навіть якщо вони не сформували цивілізації, мігруючі скотарі вплинули на тих, хто це зробив. До них належать індоєвропейці, які, як вважають, поширилися по всій Євразії з Центральної Азії протягом 1000-х років до н. е. Одна індоєвропейська група, **арійці**, на думку багатьох, відіграла основоположну роль у передісторії Індії, вторглися з півночі приблизно в 1500 р. до н. е.

Це було близько 1500 р. до н. е., що скотарі банту почали свої тривалі міграції з басейну річки Нігер по більшій частині Африки на південь від Сахари.

Басейн річки Нігер на більшій частині Африки на південь від Сахари.

Єгипет був завойований **гіксосами** протягом 1600-х років до н. е., а китайським династіям Шан і Чжоу постійно загрожували степові кочівники з **Центральної Азії**.

Такі тиски, як правило, змушували осілі цивілізації ставати більш ефективними у будівництві стін та інших засобів захисту, а також застосовувати нові військові методи, такі як війна на конях, війна на колісницях, а також використання лука та стріл. Конфлікти між містами породжували все більш професійні армії та мистецтво облогової війни.

3. СУСПІЛЬСТВО, ТОРГІВЛЯ, ЕКОНОМІКА

Усі суспільства демонструють певну форму **класової відмінності**, згідно з якою люди визначаються багатством, походженням або професією. Такі відмінності є незначними в суспільствах мисливців-фуражів і дещо помітнішими серед скотарів, але набагато важливішими в сільськогосподарських і осілих суспільствах, для яких характерна **спеціалізація праці**. До спеціалізованих занять у ранніх суспільствах належали **воїни, священники, ремісники, торговці та реєстратори**.

Найпоширенішою формою правління в стародавніх цивілізаціях і протягом більшої частини історії була **монархія**, тобто правління однієї особи. У досучасні епохи про монархів часто говорили, що вони правлять за божественною волею або навіть уособлюють божество. Більшість монархів керували за допомогою **невеликого елітного класу** (як правило, відомого як дворянство або аристократія).

У стародавньому світі також поширеною була **олігархія**, або правління небагатьох, за якої аристократичні еліти володіли владою без монарха.

Уряд, в якому домінує релігійна еліта, відомий як **теократія**.

Певні ролі, такі як політичне, військове та релігійне лідерство, є більш впливовими або цінними, ніж інші, що спричиняє феномен **соціального розшарування**. Культурна система ранжирування соціальних класів відома як **ієрархія**, і кожна культура має власний спосіб визначення того, наскільки важко людині переходити з одного класу в інший (концепція соціальної мобільності).

У попередні періоди історії статус майже завжди був спадковим, і релігія часто відігравала певну роль у виправданні ієрархій. Елітні класи були досить нечисленними, а соціальне розшарування, як правило, було жорстким.

Особливо суворі ієрархії, в яких рух між класами майже неможливий, відомі як **кастові системи**.

Елітні класи зазвичай користувалися юридичними та фінансовими перевагами, такими як більш м'яке ставлення перед законом та імунітет від оподаткування.

У більшості частин світу з моменту підйому сільськогосподарської та міської культури керівні ролі, а також важливі соціальні функції в основному виконували чоловіки, що робило ці суспільства **патріархальними**. Матріархальні суспільства надзвичайно рідкісні (якщо такі є).

Унизу будь-якої ієрархії знаходяться ті, чия праця є примусовою. **Рабство**, найпоширеніша форма примусової праці, було широко поширене до недавніх часів і все ще існує в деяких частинах світу. У давні часи люди багатьма способами потрапляли в рабство. Деякі з них були військовополоненими або полоненими, взятими під час облав. Багато з них були у приватній власності, інші належали державі. Боргове рабство та кабальне кріпацтво змушували людей працювати на власників, які сплатили гроші або податки, які вони повинні. У деяких суспільствах статус раба був спадковим. Раби могли виконувати важку працю, таку як копання, будівництво чи сільськогосподарські роботи, або їх могли використовувати для домашньої роботи. Суворість поводження з ними та ступінь правового захисту різнилися від місця до місця.

Кріпацтво, інститут, подібний до рабства, змушував селян працювати на власників землі, на якій вони жили.

Праця в'язнів (або каторжників), яка часто передбачала особливо тяжкі завдання, застосовувалася в багатьох суспільствах.

Обмін товарами та послугами, або торгівля, відбувався на індивідуальній основі (бартер), а також на місцевому, регіональному та трансрегіональному рівнях. Усередині суспільства торгівля призвела до формування ринків і зміцнила контакти між селами, містами та сільськими громадами. Зв'язки, створені регіональною та міжрегіональною торгівлею, поширюють ідеї, переконання та технології на великі відстані. Торгівля спонукала до розвитку ефективних засобів **водного та сухопутного транспорту, зокрема караванів.** До винайдення залізниць і сучасних автомобільних доріг водний транспорт був легшим, ніж наземний. Ключові міжрегіональні шляхи сприяли єгипетсько-месопотамській торгівлі, а вздовж Нілу – єгипетсько-нубійській. Середземномор'я підтримувало велику мережу серед народів Північної Африки та Близького Сходу. Човни з'єднували Близький Схід із басейном Індійського океану, де між багатьма народами процвітала торгівля, зокрема між Месопотамією та Індом.